

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 3 (2026)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/ISSN2710-3528>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Ергалиева С. Ж., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Искакова З. С., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/246-261>

Н. Бирай¹, *Б. В. Нургожина²

¹Памуккале университети,
Түркия Республикасы, Денизли қ.

²Торайғыров университети,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4168-220X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7450-3204>

*e-mail: bahyt_81@inbox.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БИЗНЕС-КЕЛІСІМШАРТТАРДАҒЫ ЕСКЕРТПЕЛЕР МЕН ФОРС-МАЖОРЛЫҚ ЕРЕЖЕЛЕРДІҢ ЛИНГВОПРАГМАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақала қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер (disclaimers) мен форс-мажорлық ережелерді (force majeure clauses) лингвопрагматикалық тұрғыдан зерттеуді нысан еткен. Зерттеудің өзектілігі қазақ тіліндегі құқықтық дискурстың прагматикалық аспектіде жеткілікті зерттелмеуімен және тілаларалық ықпалдастық жағдайында бизнес-келісімшарттардың құқықтық дискурстағы орны мен ерекшеліктерін анықтаудың қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – жауапкершілікті шектеу мен тәуекелдерді қайта бөлуді қамтамасыз ететін тілдік құралдар мен прагматикалық стратегияларды анықтау және жүйелеу.

Зерттеуде кешенді зерттеу әдістері қолданылады: прагматикалық талдау арқылы жауапкершілікті шектеудің коммуникативтік стратегиялары, модальдылық қызметі, ескерту, шектеу, міндеттеме алу сияқты сөйлеу актілерінің ерекшеліктері анықталса, салыстырмалы талдау арқылы екі тілде жазылған келісімшарт нұсқаларындағы трансформация мен калькалауға байланысты айырмашылықтар анықталады. Контент-талдау әдісі арқылы келісімшарт мәтіндеріндегі тілдік бірліктердің қолданылу ерекшеліктері жүйеленеді. Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттың халықаралық құқықтық тәжірибелердің қағидаларын қазақ тілінің

құрылымдық ерекшеліктерімен ұштастыра отырып, құқықтық қатынастың өзіндік моделін қалыптастыратыны дәлелденеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазақ тіліндегі келісімшарттарда ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің қызмет етуінің лингвопрагматикалық механизмдерін кешенді сипаттауда, сондай-ақ олардың құқықтық коммуникацияның өзіндік моделін қалыптастырудағы рөлін айқындауда көрінеді. Практикалық маңыздылығы нәтижелерді заңгерлік аудармада және іскерлік қазақ тілін оқытуда қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Кілтті сөздер: ескертпелер, форс-мажорлық ережелер, модальдылық, лингвистикалық талдау, прагмалингвистика, тіларалық өзара әрекеттесу.

Кіріспе

Шарттық қатынастардың құқықтық тұрғыдан сауатты рәсімделуінің маңызы зор. Бұл бизнес-келісімшарттарға тікелей қатысты. Бизнес-келісімшарттар іскерлік қызметті құқықтық тұрғыдан рәсімдеумен қатар оның тілдік және мәдени ерекшеліктерін де айқындайды. Мұндай келісімшарттардағы ескертпелер (disclaimers) мен форс-мажорлық ережелер (force majeure clauses) тараптардың міндеттері мен жауапкершілігін айқындап, ықтимал тәуекелдерді реттейді. Сондықтан құқықтық дискурсты прагмалингвистикалық тұрғыдан зерттеу маңызды.

Ағылшын тіліндегі құқықтық дискурс жақсы зерттелген. В. Blom, А. Trosborg [1], А. Trosborg [2; 3] зерттеулерінде ағылшын тіліндегі келісімшарттардағы құқықтық сөйлеу актілеріне талдау жасалған. Кейінгі кезеңде қазақ тілді ресми-іскерлік дискурстың функционалдық және стилистикалық ерекшеліктерін зерттеуге деген қызығушылық артып келеді [4; 5; 6; 7]. Алайда қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттар прагмалингвистикалық тұрғыдан, әсіресе заңдық сақтық пен модальдылық тұрғысынан салыстырмалы түрде аз зерттелген күйінде қалып отыр. Отандық зерттеушілер қазақ тіліндегі құқықтық қатынастарға орыс және ағылшын тілдеріндегі құқықтық дискурс стилінің ықпалы жоғары екенін айтады. Құқықтық құжаттардың формальды құрылымы мен калькалық аудармалар форс-мажорлық ережелердің дәлдігіне және прагматикалық тұрғыдан дұрыс жеткізілуіне әсер етеді. Бұл өз кезегінде тараптардың жауапкершілігін белгілеуге ықпал етуі мүмкін [6; 7]. Сондықтан зерттеуде ағылшын және орыс тілді құқықтық модельдердің әсеріне баса назар аудара отырып, қазақ тілді бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық шарттардың лингвопрагматикалық сипаттамалары анықталады. Қазақ

тіліндегі құқықтық дискурстың жеткілікті дәрежеде зерттеуі зерттеудің өзектілігін танытатыны анық.

Зерттеу барысында нормативтік дәлдікті және «белгісіздік шеңберін» қалыптастыруды қамтамасыз ететін шартты конструкциялар, пассивті формалар, клишеленген терминология сияқты синтаксистік, лексикалық және модальды құралдар жүйеленіп, келісімшарттық ережелердің лингвистикалық ерекшелігіне талдау жасалады. Жауапкершілікті жеңілдетудің, тәуекелдерді қайта бөлудің және міндеттемелерді контекстік түсіндірудің прагматикалық стратегиялары қарастырылады. Қазақ тіліндегі құқықтық дискурсты қалыптастыруда тіларалық қатынас пен калькалаудың рөлін айқындау үшін анықталған ерекшеліктер орыс және ағылшын тіліндегі келісімшарттармен салыстырылады.

Зерттеудің нысаны – жазбаша қарым-қатынастың ерекше түрі ретіндегі қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттар.

Зерттеу пәні – келісімшарт мәтіндеріндегі құқықтық сақтық пен жауапкершілікті шектеу стратегияларын іске асыратын ескертпе, форс-мажор шарттары, модальды конструкциялар мен сөйлеу формулалары сияқты лингвопрагматикалық құралдар.

Материалдар мен әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізі қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттарды құрылымдық және функционалды-прагматикалық ерекшеліктері тұрғысынан жан-жақты сипаттауға мүмкіндік беретін сипаттамалық, салыстырмалы және прагмалингвистикалық талдау әдістерін біріктіруді қамтиды.

Эмпирикалық материал ретінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу порталын қоса алғанда, ашық көздерден іріктелген бизнес-келісімшарттар корпусы (www.goszakup.gov.kz) мен ресми құқықтық ресурстарда жарияланған шарттардың үлгілік нысандары (adilet.zan.kz, minjust.gov.kz) пайдаланылды. Мәтіндерді іріктеу тараптардың жауапкершілігін регламенттейтін бөлімдердің болуы, форс-мажорлық мән-жайлар мен міндеттемелерден босату шарттарын қамтуды, сонымен қатар келісімшарт түрлері (жеткізу шарты, жалға алу шарты, мердігерлік шарт және т. б.) мен ресми іскерлік стильдің сақталуы бойынша жүзеге асырылды.

Зерттеуде кешенді зерттеу әдістері қолданылды. Прагмалингвистикалық талдау арқылы жауапкершілікті шектеудің коммуникативтік стратегиялары, модальдылық қызметі, ескерту, шектеу, міндеттеме алу сияқты сөйлеу актілерінің ерекшеліктері анықталса, салыстырмалы талдау арқылы екі тілде жазылған келісімшарт нұсқаларындағы трансформация мен калькалауға байланысты айырмашылықтар анықталады. Статистикалық сипаттамалық талдау арқылы синтаксистік құрылымдар мен тілдік формулалардың

қолданылу жиілігі, контент-талдау әдісі арқылы келісімшарт мәтіндеріндегі тілдік бірліктердің қолданылу ерекшеліктері жүйеленді.

Зерттеу барысында келісімшарт мәтіндеріндегі лингвистикалық құралдарға назар аударылды. Атап айтқанда, міндеттілік пен рұқсатты білдіретін модальды етістіктер мен синтаксистік құрылымдар («тапсырыс беруші тиісті құжаттарды ұсынуға міндетті»), іс-әрекетті орындаушыны емес, ненің орындалғанын білдіретін ырықсыз етістер мен жақсыз сөйлемдер, сондай-ақ құқықтық дискурсқа тән тұрақты тілдік оралымдар («жауапты емес», «міндетті емес», «жұмыстан шығарылған жағдайда» т.б.) талданды.

Зерттеу әдістемесі тілдік формасы прагматикалық функциямен және құқықтық түсіндірумен тығыз байланысты келісімшарттық мәтінді кешенді талдау қажеттілігіне байланысты таңдалды. Келісімшарт институционалдық дискурс жанры ретінде келісімдерді бекітіп қана қоймайды, сонымен қатар міндеттемелерді бекіту, тәуекелдерді азайту және жауапкершілікті қайта бөлу стратегияларын жүзеге асырады. Түрлі әдістердің үйлесімді қолданылуы құқықтық сақтықтың құрылымдық-тілдік маркерлерін анықтауға және оларды тараптардың коммуникативтік міндеттерін ескере отырып түсіндіруге, сондай-ақ қазақ тіліндегі ресми-іскерлік мәтіндердің тілдік және функционалды-прагматикалық ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талқылау

Бизнес-келісімшарт – құқықтық нормаларға негізделген құжат. Сондықтан бұнда қолданылған құқықтық лексика мен грамматикалық құрылымдар шарт талаптарының дұрыс жеткізілуін, тәуекелдер мен тараптар міндеттерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етеді.

Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардың тілдік ерекшелігін зерттеу барысында келісімшарттарда дәстүрлі түрде қолданылатын ескертпелер мен форс-мажорлық ережелерді егжей-тегжейлі қарастыру қажет. Шарттың осы бөлімдерінде сипаттамалық синтаксистік модельдер (шартты конструкциялар, пассивті формалар, бағыныңқы құрмалас сөйлемдер), клишеленген құқықтық лексика мен «мүмкін», «тиіс», «құқылы», «міндетті емес» сияқты модальдық бірліктер жиі қолданылады. Тіларалық қатынасқа орай ағылшын және орыс тілінен калькаланған құрылымдардың қазақ грамматикалық жүйесіне бейімделуі мен қызметін қарастыру да маңызды болып табылады. Мұндай тілдік құралдар құқықтық шектеулерді, тараптардың жауапкершілігін белгілеу мен тәуекелдерді нақты жеткізуге мүмкіндік береді.

Заңға қатысты зерттеулерде ескертпелер тараптарды жауапкершіліктен босатуға немесе олардың жауапкершілігін шектеуге бағытталған шарт талаптары ретінде қарастырылады. Ағылшын тіліндегі зерттеулерде disclaimer жауапкершілікті шектеуді немесе оның шегін анықтауды білдіретін лексикалық бірліктер мен грамматикалық құрылымдар ретінде

түсіндіріледі [8]. Ресейлік зерттеушілер ескертпелерді жауапкершілік шектерді нақтылайтын стандартты шарттық ережелер ретінде қарастырады [9]. Қазақстандық бизнес-келісімшарттарда да ескертпелер осындай функцияны атқарады. Олар қалыптасқан тілдік оралымдар («Тараптар осы шарт орындалмаған жағдайда жауапты болмайды...») мен «заңды», «міндетті емес», «құқылы», «тиіс» сияқты модальдық бірліктердің жиі қолданылуымен ерекшеленеді.

Форс-мажорлық ережелер (*force majeure clauses*) – келісімге келуші тараптарды төтенше және еңсерілмейтін қолайсыз жағдайлар туындағанда жауапкершіліктен босатуды көздейтін шарттар. Халықаралық тәжірибеде бұндай ережелердің негізгі қағидалары 1980 жылы қабылданған Vienna Convention on Contracts for the International Sale of Goods құжатында көрініс тапқан. Ресейдің құқықтық доктринасында форс-мажор «нақты жағдайларда төтенше әрі еңсерілмейтін мән-жайлар» ретінде түсіндіріледі (Ресей Федерациясының Азаматтық кодексі, 401-бап). Қазақстан заңнамасында еңсерілмейтін күштің әсерінен міндеттемелерді орындау мүмкін болмағанда жауапкершіліктен босатылатыны көрсетілген (ҚР Азаматтық кодексі, 359-бап). Еңсерілмейтін күшке зілзала, әлемдік толқулар, әскери қимылдар және т.б. жекелеген адамға қатысты емес жағдайлар жататыны белгілі. Бұл оқиғалар тараптардың еркінен тыс болатын жағдайлар. Шартта осыған байланысты құқықтық терминдер мен тұрақты тілдік оралымдар кеңінен қолданылады.

Осылайша, бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелер жауапкершілікті қайта бөлудің заңды тетіктері ретінде ғана емес, сонымен қатар нақты сөйлеу стратегиялары ретінде де әрекет етеді. Лингвистикалық тұрғыдан олар стереотиптелген формулалар, модальды маркерлер және синтаксистік конструкциялар арқылы жүзеге асырылып, міндеттеме немесе одан босату шеңберін белгілейді. Прагматикалық тұрғыдан алғанда, бұл элементтер сақтық шаралары ретінде жұмыс істейді. Ескертпелер тәуекелдерді шектейді және ықтимал талаптарды азайтады, ал форс-мажорлық ережелер шарттық баланстың белгісіздік пен болжанбайтын жағдайларда сақталуын қамтамасыз етеді [10]. Қазақ тіліндегі құқықтық дискурста бұл тілдік бірліктер тіларалық ықпал мен калькаланған құқықтық үлгілердің ұлттық семантика-грамматикалық жүйеге бейімделуіне байланысты өзіндік ерекшеліктерге ие болады. Бұл ерекшелік құқықтық дискурсты лингвопрагматикалық тұрғыдан талдау арқылы анықталады.

Форс-мажорлық ережелер тәуекелдерді қайта бөлу мен жауапкершілікті шектеудің заңды тетіктері болып табылады. Лингвистикалық тұрғыдан грамматикалық, лексика-семантикалық және модальдық тілдік құралдардың қалыптасқан тұрақты жүйесі арқылы беріледі. Осы арқылы сақтық пен

белгісіздіктің әмбебап категориялары қазақ тіліндегі заңдық дискурста көрініс табады.

Зерттеу келісімшарттардың ескертпе мен форс-мажор бөлімдеріндегі құқықтық дәлдік пен шарт талаптарының бірімәнді түсіндірілуі тұрақты тілдік құрылымдарға байланысты екенін көрсетті.

1. Синтаксистік ерекшеліктер

Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің синтаксистік түзілімі құқықтық мәтінге тән стандартты үлгісімен ерекшеленеді. Бұл өз кезегінде құқықтық дәлдікті қамтамасыз етеді. Сондықтан бұл бөлімде шарттық және себеп-салдарлық байланыстары бар сабақтас құрмалас сөйлемдер басым қолданылады. Жиі қолданылатыны: «егер ... болса, онда ...» үлгісі мен ықшамдалған түрі: «егер ... болса ...». Бұлар белгілі бір жағдайлардың туындауы мен соған байланысты болатын құқықтық салдардың өзара байланысын айқын көрсетеді. Осының нәтижесінде келісімшарт талаптарының орындалуы мен салдары анық та бірімәнді көрінеді. Сонымен қатар постпозициялық байланыстырғыштар арқылы жасалатын себеп-салдарлық құрылымдар «... байланысты, ... салдарынан» кеңінен қолданылады. Бұлар құқықтық факт пен оның салдары арасындағы байланысты нақтылап, шарттың логикалық тұтастығын қамтамасыз етеді. Мысалы: «осы шарттың орындалмауына байланысты».

Қарастырылып отырған ережелердің айрықша белгісі – «жауапкершіліктен босатылады», «міндеттемелер орындалмаған деп есептеледі» сияқты ырықсыз етіс формаларының (пассив конструкциялардың) белсенді қолданылуы. Бұл құқықтық пайымдаудың деперсонализациялану үрдісін, яғни іс-әрекетті орындаушы тұлғаны емес, құқықтық мәні бар әрекет пен оның нәтижесіне басымдық береді. Осыған байланысты құқықтық әрекеттер объективті сипат алып, көпмағыналықты төмендетеді. Сонымен қатар бұлардың синтаксистік құрылымында тыйым салу, рұқсат ету және міндеттілік мағыналарын білдіретін деонтикалық модальдылық көрсеткіштері жиі қолданылады. Оларға «орындауға тиіс» (міндеттілік), «құқылы емес» (тыйым салу/құқықтың болмауы), «міндетті емес» (міндеттің болмауы) сияқты формалар жатады. Аталған құрылымдар мәтінде реттеуші қызмет атқарып, тараптардың құқықтық мәртебесі мен мінез-құлқының нормативтік шектерін нақты белгілейді. Осылайша, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің синтаксистік ерекшеліктері құқықтық пайымдаудың логикалық айқындығын, нормативтік нақтылығын және прагматикалық бағыттылығын қамтамасыз ететін жүйелі ұйымдасқан тілдік құралдар жиынтығын құрайды.

2. Лексика-семантикалық құралдар

Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің лексика-семантикалық деңгейі стандартталуымен, терминологиялық нақтылығымен, құқықтық және бірімәнді дәлдігімен сипатталады. Оның негізін құқықтық жағдайларды сипаттау және тараптар арасындағы қатынастарды регламенттеу үшін қолданылатын типтік формулалардың тұрақты корпусын қалыптастыратын клишеленген құқықтық лексика құрайды.

Ең жиі қолданылатын бірліктер қатарына форс-мажор жағдайлар, тараптардың міндеттемелері, жауапкершіліктен босату, табиғи апаттар сияқты лексемалар мен сөз тіркестері жатады. Бұлар құқықтық дискурстың терминологиялық тұрғыдан орныққан элементтері ретінде қызмет етеді. Мұндай бірліктерді қолдану келісімшарт мәтінін біріздендіріп қана қоймай, оны нормативтік құқықтық актілерде қалыптасқан үлгілік құрылымдарға сәйкестендіреді.

Маңызды ерекшеліктердің бірі – кірме және калькаланған терминдердің ұлттық баламаларымен қатар өмір сүруі және өзара әрекеттесуі. Осылайша, интернационализмдер мен кірме бірліктер (форс-мажор, дисклеймер) қазақ тіліндегі құқықтық дискурсқа белсенді түрде интеграцияланып, семантикалық ерекшеліктері мен халықаралық келісімшарттық практикамен байланысын сақтайды. Сонымен қатар олардың «ерекше жағдайлар», «жауапкершілікті шектеу» сияқты қазақ тіліндегі баламалар мен сипаттамалық құрылымдар арқылы бейімделуі байқалады. Мұндай параллельді номинация интертілдік өзара әрекеттесу үдерісін көрсетеді. Бұл арада тек терминдерді ғана қабылдау емес, сонымен бірге олардың функционалдық-семантикалық игерілуі жүзеге асады. Аталған ережелердің лексика-семантикалық ұйымдасуы семантикалық дәлдікке ұмтылуымен және көпмағыналылықты жоюмен де сипатталады. Бұл тар мамандандырылған мәні бар терминдерді қолдану, сондай-ақ контекстуалдық нақтылау және дефинициялық кеңейту арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, форс-мажор ұғымы көбіне табиғи апаттар, мемлекеттік шектеулер сияқты релевантты жағдайларды тізбектеу арқылы нақтыланады және бұл кеңейтілген түсіндіруді барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Құқықтық сақтау стратегиясын жүзеге асыратын лексикалық құралдарды қолдану да ерекше назар аударуды талап етеді. Оларға шектеуші-нақтылаушы семантикасы бар бірліктер («соның ішінде», «бірақ шектелмейді», «қоса алғанда») жатады. Бұлар құқықтық ұғымның көлемін кеңейту немесе, керісінше, тарылту функциясын атқарады. Сонымен қатар келісімшарт мәтіндерінде заң категорияларының жалпыланған сипатын көрсететін абстрактілі лексика («жағдайлар», «мән-жайлар», «себептер») жоғары жиілікпен қолданылған. Бұл абстракция

тұжырымдамаларды әмбебаптандыруға және олардың форс-мажорлық ережелер контексінде ерекше маңызды болып табылатын көптеген ықтимал жағдайларға қолданылуына ықпал етеді. Осылайша, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің лексика-семантикалық құралдары құқықтық дискурстың халықаралық бірізденуі мен ұлттық-тілдік ерекшелігі арасындағы тепе-теңдікті сақтай отырып, дәлдік пен бірімәнділікті қамтамасыз ететін клишеленген және терминологиялық бірліктердің жүйелі ұйымдасқан кешенін құрайды.

3. Сақтандыру мәнді модальдық маркерлер

Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелерде модальдылық құқықтық сақтандырудың негізгі механизмі ретінде көрініс табады. Ол құқықтық салдардың міндеттілік, рұқсат етілу және ықтималдық дәрежесін реттейді.

Негізгі модальдық құралдар қатарына «мүмкін» (мүмкіндік/ықтималдық), «тиіс» (міндеттілік), «құқылы» (құқықтылық), «міндетті емес» (міндеттің болмауы) сияқты бірліктер жатады. Олар деонтикалық және эпистемиялық модальдылықтың әртүрлі типтерін көрсетіп, келісімшарт мәтінінде құқықтық нұсқамалардың міндеттілік деңгейін айқындайды. Қатаң және шартты түрде рұқсат етілетін әрекеттердің аражігін анықтайды. Мәселен, «тиіс» компоненті бар құрылымдар қатаң нормативтік міндеттілікті белгілеп, нұсқаманың императивтік сипатын айқындайды («тараптар хабарлауға тиіс»), ал «құқылы» формасы міндеттілікті емес, құқықтың бар екенін көрсетіп, тараптардың мінез-құлқындағы вариативтілік кеңістігін қалыптастырады («тарап талап етуге құқылы»). Болымсыз модальдық құрылымдарды («құқылы емес», «міндетті емес») қолдану арқылы міндеттемелер шектеледі немесе мүлде алынып тасталады. Ықтималдық пен жорамалды білдіретін модальдық маркерлер («мүмкін») белгісіздік элементін енгізіп, болуы ықтимал жағдайларды сипаттайды. Шарттағы құқықтық талаптар сақталған жағдайда шартта белгіленген талаптарды нақты жағдайларға қарай бейімдейді.

Модальдық құрылымдар синтаксистік және лексика-семантикалық құралдармен қатар құқықтық тәуекелдерді төмендету стратегиясын жүзеге асырады. Олар жауапкершілік шегін нақтылап, келісімшартты әртүрлі құқықтық жағдайға бейімдейді. Нәтижесінде құқықтық сақтық қамтамасыз етіліп, тараптардың мүдделері сақталады.

Прагматикалық тұрғыдан алғанда, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелер тараптардың белгісіздік, ықтимал тәуекел және сыртқы ортаның толық болжанбауы жағдайларында өз міндеттемелерін реттеуін қамтамасыз ететін мамандандырылған дискурсивтік құралдар ретінде қызмет етеді. Олардың

негізгі қызметі тек құқықтар мен міндеттерді бекітумен шектелмей, ықтимал жанжалды жағдайларда құқықтық тәуекелдердің алдын алады.

1. Жауапкершілікті жұмсарту және шектеу

Негізгі прагматикалық стратегиялардың бірі – шарт талаптары бұзылған жағдайда ықтимал құқықтық талаптарды барынша азайтуға бағытталған ескертпелер жүйесі арқылы жүзеге асырылатын жауапкершілікті жұмсарту және шектеу стратегиясы. «Тараптар жауап бермейді, міндетті емес» тәрізді формулалар алдын ала нормативтік «қорғау» функциясын атқарып, тараптарға жауапкершіліктің қолданылу шекараларын алдын ала айқындауға мүмкіндік береді.

2. Тәуекелдерді қайта бөлу

Форс-мажорлық ережелер сыртқы, бақылауға келмейтін және алдын ала болжанбайтын жағдайлар туындаған кезде тараптар арасындағы тәуекелдер мен міндеттемелерді қайта бөлу стратегиясын жүзеге асырады. Келісімшарт тараптары нақты әрі детальданған тұжырымдар арқылы міндеттемелердің қандай жағдайларда тоқтатылған, өзгертілген немесе күшін жойған деп танылатынын айқындайды («міндеттемелер тоқтатылады», «орындалмаған деп есептеледі»). Бұл дағдарыстық жағдайларда шарттық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Прагматикалық тұрғыдан мұндай құрылымдар белгісіздікті басқару құралы ретінде қызмет етеді.

3. Белгісіздікті тактика ретінде пайдалану

Келісімшарт мәтініндегі бақыланатын белгісіздік стратегиясы жалпыланған немесе нақты көрсетілмеген мағынаны білдіретін құрылымдар арқылы жүзеге асырылады («қажет болған жағдайда», «егер қолданыстағы заңнамаға сәйкес», «басқа жағдайларда»). Шартта әртүрлі жағдайларға бейімделу мақсатында әдейі кеңістік қалдырылады. Прагматикалық тұрғыдан бұл тәсіл құқықтық реттеудің икемділігін қамтамасыз етеді және ережелерді контекстуалдық нақтылау мүмкіндігі арқылы қатаң біржақты түсіндіру тәуекелін төмендетеді. Бұл жағдайда белгісіздік мәтіннің кемшілігі емес, керісінше, құқықтық дискурстың функционалды түрде шартталған элементі болып табылады. Ол дәлдік қажеттілігі мен әмбебаптық талаптарының арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін құрал ретінде қолданылады, келісімшарттық тұжырымдардың бейімделгіш әлеуетін сақтауға мүмкіндік береді. Осылайша, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелер өзара байланысты прагматикалық стратегиялардың кешенін жүзеге асырады. Олардың жиынтық қызметі құқықтық дискурстың негізгі мақсатына – сыртқы ортаның объективті белгісіздігі жағдайында шарттық қатынастардың болжамдылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің лингвопрагматикалық сипаттамаларын қорытындылай келе, олардың ерекшелігі орыс және ағылшын тілдеріндегі келісімшарттардағы ұқсас құрылымдармен салыстыру барысында неғұрлым айқын көрінетінін атап өтуге болады. Салыстырмалы талдау құқықтық сақтандырудың әмбебап модельдерін (модальдық құрылымдар, жауапкершіліктен босату формулалары, клишеленген шарттық құрылымдар) де, сондай-ақ интертілдік ықпалмен, калькалаумен және құқықтық үлгідегі құрылымдарды ұлттық грамматикалық жүйеге бейімдеумен байланысты қазақ тіліндегі құқықтық дискурстың бірегей белгілерін де айқындауға мүмкіндік береді. Төменде аталған ерекшеліктердің үш тілдегі типтік үлгілері көрсетілген кестені ұсынамыз.

1-кесте – Ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің лингвистикалық ерекшеліктері мен прагматикалық функцияларының салыстырмалы кестесі

Тіл	Тұжырым үлгісі	Лингвистикалық ерекшеліктері	Прагматикалық функциясы
Ағылшын тілі	«The Company shall not be liable for any indirect, incidental, or consequential damages arising out of the use of the product»	shall not be liable формуласы + тәуекел санаттарын тізбектеу (indirect, incidental, consequential).	Жауапкершілікті қатаң алып тастау; тәуекел шектерін алдын ала айқындайды.
	«No warranty, express or implied, is given regarding the accuracy of the information»	no warranty is given теріс құрылымы; клишеленген құқықтық формула.	Кепілдіктерді алып тастау; тәуекелді басқа тарапқа жүктеу.
Орыс тілі	«Сторона не несёт ответственности за убытки, возникшие вследствие использования предоставленной информации»	«Не несёт ответственности» құрылымы; етістіктен жасалған зат есім (возникшие убытки)	Тараптың бақылауынан тыс салдарлар үшін жауапкершілікті алып тастау.
	«Подрядчик освобождается от ответственности за задержку исполнения обязательств в случае обстоятельств непреодолимой силы.»	«Освобождается от ответственности» формуласы + «обстоятельства непреодолимой силы» заңдық термині.	Фокусты тараптың кінәсінен сыртқы факторларға ауыстыру.

Қазақ тілі	«Тарап осы шарт бойынша берілген ақпаратты пайдаланудан туындайтын зияндар үшін жауап бермейді»	Терістелген етістік формасы (жауап бермейді); орыс тіліндегі модельдік калька.	Ақпаратты пайдаланудың салдары үшін жауапкершілікті алып тастау.
	«Мердігердің міндеттемелерін орындауы форс-мажорлық жағдайларға байланысты кешіктірілсе, ол жауапкершіліктен босатылады»	Шартты конструкция (- се), форс-мажорлық жағдайлар терминін алу;	Төтенше жағдайлар туындаған кезде жауапкершіліктен босату.
	«Егер Тараптардың бақылауынан тыс жағдайлар орын алса, міндеттемелерді орындау уақыты кейінге шегеріледі»	Шартты құрылым (егер ... болса), сыртқы факторларға тәуелділік пен мүмкіндік мәнін білдіретін модальдылық.	Төтенше мән-жайлар туындаған жағдайда жауапкершіліктен босату.

Осылайша, салыстырмалы талдау ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің тілдік рәсімделуіндегі түбегейлі айырмашылықтарды көрсетеді. Ағылшын тіліндегі келісімшарттарда тұжырымдардың категориялылығы басым, ол императивтік клишелер (shall not be liable, is not responsible for) арқылы жүзеге асады. Мұндай құрылымдар құқықтық салдарды шартсыз түрде бекітіп, интерпретация вариативтілігі үшін іс жүзінде орын қалдырмайды. Орыс тіліндегі құжаттар, керісінше, нормативтілік пен детальдылыққа бейім келеді. Бұл құқықтық терминологияны және заңнамалық нормаларға сілтемелерді («тарап жауапкершіліктен босатылады», «... жағдайда») қолдану арқылы көрініс табады.

Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттар құқықтық дискурстың ерекше, гибриді типін құрайды. Бір жағынан, олар орыс және ағылшын тілдерінің елеулі ықпалын қалыптасқан құқықтық тілдік үлгілердің калькалануы арқылы көрсетсе («жауапты болмайды», «форс-мажор жағдайлар»), екінші жағынан, қазақ тілінің синтаксистік түзілімін сақтайды. Соңғысы шартты құрылымдардың («егер ... болса, онда ...»), сондай-ақ болымсыз етістіктердің («міндетті емес», «жауап бермейді») белсенді қолданылуынан көрінеді. Бұндай тілдік құралдар мәтіннің құқықтық мағынасын нақтылап, құқықтық

ұғымдарды қазақ тілінің құрылымдық ерекшеліктеріне және ұлттық тілдік жүйеге бейімдеуге мүмкіндік береді. Осылайша, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарт халықаралық құқықтық тәжірибелердің қағидаларын қазақ тілінің заңдылықтарымен ұштастыратын құқықтық қатынастың өзіндік моделін қалыптастырады.

Жалпы алғанда, қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарт құқықтық дискурс жүйесінде тіларалық әрі сонымен қатар дербес орын алатынын айтуға болады. Ол ағылшын немесе орыс тіліндегі модельдерді тікелей қабылдаумен шектелмей, халықаралық клишелерді калькалау мен оларды қазақ тілінің нормаларына бейімдеу арасындағы өзіндік тепе-теңдікті қалыптастырған. Сонымен қатар құқықтық сақтыққа бағытталған әмбебап стратегиялар ұлттық тілдік құралдармен ұштасып, келісімшарт мәтінінің бірегей ұйымдасуы мен көпқырлы қызметін қамтамасыз еткен.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелердің тілдік форма мен прагматикалық функцияның өзара тығыз байланысында жүзеге асатын интегралды мәтіндік механизмдер ретінде қызмет ететінін көрсетті. Лингвистикалық деңгейде синтаксистік модельдермен («егер ... болса, онда ...» типіндегі сабақтас құрмалас және шартты құрылымдар, ырықсыз етістің кең қолданылуы), клишеленген құқықтық лексикамен (форс-мажор жағдайлар, жауапкершіліктен босату және т.б.) және міндеттілік пен рұқсат ету дәрежелерін білдіретін модальдық маркерлермен («мүмкін», «тиіс», «құқылы», «міндетті емес») сипатталады. Аталған тілдік құралдар өзара байланысты екі нәтижені қамтамасыз етеді. Олар: мәтіннің нормативтік бізмәнділігін арттырады және нақты жағдайларға байланысты қолданылатын құқықтық тұрғыдан шектелген белгісіздікті қалыптастырады. Қазақ тіліндегі бизнес-келісімшарттардағы ескертпелер мен форс-мажорлық ережелер жауапкершілікті қайта бөлуге арналған құқықтық механизмдер ғана емес, сонымен қатар сақтық стратегияларын жүзеге асыратын тұрақты тілдік құрылымдар ретінде көрініс табады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Blom, B., Trosborg, A.** An Analysis of Regulative Speech Acts in English Contracts // Qualitative and Quantitative Methods. HERMES // Journal of Language and Communication in Business. – 1992. – № 9. – P. 83–111.

2 **Trosborg, A.** Apology strategies in natives/non-nativest // Journal of Pragmatics. – 1987. – № 2. – P. 147–167.

3 **Trosborg, A.** Statutes and contracts : An analysis of legal speech acts in the English language of the law // *Journal of Pragmatics*. –1995. – № 1 – P. 31–53.

4 **Ергазиева, Н. И.** Формирование и развитие официально-деловой речи в казахском языке: автореф.дис. ... канд.филол.наук. – Алматы, 1972. – 29 с.

5 **Аймолдина, А. А.** Социоконгнитивные и коммуникативно-прагматические особенности бизнес-корреспонденции (на материале казахского, русского и английского языков): дис... канд.филол.наук. – Астана, 2014. – 214 с.

6 **Буркитбаева, Г. Г.** Деловой дискурс: онтология и жанры. – Алматы, 2005. – 210 с.

7 **Ережепова, С. К.** Официально-деловой стиль в казахском и русском языках : прагмалингвистический аспект: дис... канд.филол.наук. – Алматы, 2002. – 166 с.

8 **Bargiela-Chiappini, F.** Business Discourse – Palgrave : Macmillan, 2006. – 168 p.

9 **Кашанина, Т. В.** Юридические документы. Чему не учат студентов. Как правильно понять и подготовить: учебник. – М. : Проспект, 2017. – 448 с.

10 **Gibbons, J.** Forensic linguistics: an introduction to language in the justice system. – Oxford, 2003.

REFERENCES

1 **Blom, B., Trosborg, A.** An Analysis of Regulative Speech Acts in English Contracts // *Qualitative and Quantitative Methods. HERMES – Journal of Language and Communication in Business*. – 1992. – № 9. – P. 83–111.

2 **Trosborg, A.** Apology strategies in natives/non-nativest // *Journal of Pragmatics*. – 1987. – № 2. – P. 147–167.

3 **Trosborg, A.** Statutes and contracts: An analysis of legal speech acts in the English language of the law // *Journal of Pragmatics*. 1995. – № 1 – P. 31–53.

4 **Ergazieva, N. I.** Formirovanie i razvitie oficial'no-delovoj rechi v kazahskom jazyke: avtoref.dis. ... kand.filol.nauk [Formation and development of official business speech in the Kazakh language: author's abstract of dissertation... candidate of philological sciences]. – Almaty, 1972. – 29 p.

5 **Ajmol'dina, A. A.** Sociokognitivnye i kommunikativno-pragmaticheskie osobennosti biznes-korrespondencii (na materiale kazahskogo, russkogo i anglijskogo jazykov): dis... kand.filol.nauk [Sociocognitive and communicative-pragmatic features of business correspondence (based on the Kazakh, Russian and English languages): diss... Cand. Philological Sciences]. – Astana, 2014. – 214 p.

6 **Burkitbaeva, G. G.** Delovoj diskurs: ontologija i zhanry [Business discourse: ontology and genres]. – Almaty, 2005. – 210 p.

7 **Erezhepova, S. K.** Oficial'no-delovoj stil' v kazahskom i russkom jazykah: pragmalingvisticheskij aspekt:... dis... kand.filol.nauk [Official business style in the Kazakh and Russian languages: pragmalinguistic aspect:... diss... candidate of philological sciences]. – Almaty, 2002. – 166 p.

8 **Bargiela-Chiappini, F.** Business Discourse - Palgrave: Macmillan, 2006. – 168 p.

9 **Kashanina, T. V.** Yuridicheskie dokumenty'. Chemu ne uchat studentov. Kak pravil'no ponyat' i podgotovit': uchebnik [Kashanina T. V. Legal Documents: What Students Aren't Taught-How to Properly Understand and Prepare Them: A Textbook. – Moscow: Prospekt, 2017. – 448 p.] – Moscow : Prospekt, 2017. – 448 p.

10 **Gibbons, J.** Forensic linguistics: an introduction to language in the justice system. – Oxford, 2003.

05.07.26 ж. баспаға түсті.

10.07.26 ж. түзетулерімен түсті.

10.08.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Н. Бирай¹, *Б. В. Нургожина²*

¹Университет Памуккале,
Республика Турция, г. Денизли;

²Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 05.07.26.

Поступило с исправлениями 10.07.26.

Принято в печать 10.08.26.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОГОВОРОВ И ФОРС-МАЖОРНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ В КАЗАХОЯЗЫЧНЫХ БИЗНЕС-КОНТРАКТАХ

В статье рассматриваются оговорки (disclaimers) и форс-мажорные положения (force majeure clauses) в казахоязычных бизнес-контрактах с лингвопрагматической точки зрения. Актуальность исследования обусловлена недостаточной изученностью казахоязычного юридического дискурса в прагмалингвистическом аспекте, а также необходимостью определения места и особенностей бизнес-контрактов в юридическом дискурсе в условиях межъязыкового взаимодействия. Цель исследования – выявить и систематизировать

языковые средства и прагматические стратегии, обеспечивающие ограничение ответственности и перераспределение рисков.

В работе использован комплексный подход. Прагмалингвистический анализ позволил определить коммуникативные стратегии ограничения ответственности, функции модальности, а также особенности речевых актов предупреждения, ограничения и принятия обязательств. Сравнительный анализ применялся для выявления различий, обусловленных трансформацией и калькированием в двуязычных версиях договоров. С помощью контент-анализа систематизированы особенности функционирования языковых единиц в текстах контрактов. Доказано, что казахоязычные бизнес-контракты, сочетая принципы международной договорной практики со структурными особенностями казахского языка, формируют собственную модель правовых отношений.

Научная новизна исследования заключается в комплексном описании лингвопрагматических механизмов функционирования оговорок и форс-мажорных положений в казахоязычных контрактах, а также в выявлении их роли в формировании специфической модели правовой коммуникации. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования полученных результатов в юридическом переводе и преподавании делового казахского языка.

Ключевые слова: оговорки; форс-мажорные положения, модальность, лингвистический анализ, прагмалингвистика, интеръязыковое взаимодействие.

*N. Biray¹, *B. V. Nurgozhina²*

*¹Pamukkale University,
Republic of Turkey, Denizli;*

*²Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.*

Received 05.07.26.

Received in revised form 10.07.26.

Accepted for publication 10.08.26.

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF DISCLAIMERS AND FORCE MAJEURE CLAUSES IN KAZAKH-LANGUAGE BUSINESS CONTRACTS

The article examines disclaimers and force majeure clauses in Kazakh-language business contracts from a linguopragmatic perspective.

The relevance of the study is determined by the insufficient exploration of Kazakh-language legal discourse from a pragmalinguistic perspective, as well as by the need to identify the role and distinctive features of business contracts within legal discourse in the context of interlingual interaction. The aim of the study is to identify and systematize the linguistic means and pragmatic strategies that ensure the limitation of liability and the redistribution of risks.

The study employs a comprehensive methodological approach. Pragmalinguistic analysis is used to identify communicative strategies of liability limitation, the functions of modality, and the characteristics of speech acts expressing warning, restriction, and assumption of obligations. Comparative analysis reveals differences caused by translation transformations and calquing in bilingual contract versions. Content analysis is applied to systematize the patterns of language use in contract texts. The findings demonstrate that Kazakh-language business contracts combine the principles of international contractual practice with the structural features of the Kazakh language, thereby forming a distinctive model of legal relations.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive description of the linguopragmatic mechanisms underlying the functioning of disclaimers and force majeure clauses in Kazakh-language contracts, as well as in identifying their role in shaping a distinctive model of legal communication. The practical significance of the research is associated with the application of its findings in legal translation and the teaching of Business Kazakh.

Keywords: disclaimers, force majeure clauses, modality, linguistic analysis, pragmalinguistics, interlingual interaction.

Теруге 10.08.2026 ж. жіберілді. Басуға 21.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,64 МБ RAM

Шартты баспа табағы 44,4.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4593

Сдано в набор 10.08.2026 г. Подписано в печать 21.09.2026 г.

Электронное издание

5,64 МБ RAM

Усл. печ. л. 44,4.

Компьютерная верстка: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4593

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz